

राजकुमार सिद्धार्थ बाल्यावस्थादेखि नै एकान्त प्रेमी थिए । सिद्धार्थ सानैदेखि वडो गम्भीर स्वभावका भएकाले सोचमा डुबिरहन्थे । राजाले उनलाई दरबारमा कुनै कुराकै अभाव वा कमी हुन दिएनन् । दररबारीय भौतिक सुख-भोग र सम्पन्नताले उनको मनमा शान्ति छाड्न सकेन । सिद्धार्थमा सानैदेखि वैराग्यको भावना जागृत हुनु राजाका निम्ति ठूलो टाउको दुखाइको विषय बन्न पुग्यो । अन्ततोगत्वा राजकुमारको एकान्तप्रेमी अनि वैराग्य स्वभावमा परिवर्तन ल्याउने अचूक औषधीका रूपमा उनको विवाह यशोधरा नामकी कन्यासँग गर्दिए । १६ वर्षको कलिलो उमेरमा विवाह-बन्धनमा बाँधिँएर राजा शुद्धेधनले राजकामर सिद्धार्थलाई भोग-विलासतर्फ लाग्न अभिप्रेरित गर्दै गए । दरबारमा कुनै कुराको अभावको अनुभूति गर्न नपरेका सिद्धार्थलाई भोग-विलासतर्फ लाग्न अभिप्रेरित गर्दै गए । दरबारमा कुनै कुराको अभावको अनुभूति गर्न नपरेका सिद्धार्थमा सांसारिक जीवन, झोज-झमेला , दुःख-कष्ट, रोग, मृत्यु आदिका कारण सानैदेखि वैराग्य-विरक्तको भाव जागृत हुन थाल्यो । राजकुमार सिद्धार्थको यस किसिमको प्रकृतिलाई परिवर्तन गर्नकै खातिर राजाले उनलाई दरबारबाट बाहिर जानसमेत रोक लगाए । दरबारभित्रै राजकुमार सिद्धार्थको मनोरञ्जनका लागि नर्तकीहरू र सेवाका लागि दासीहरूको व्यवस्था मिलाइएको थियो । यति हुँदा-हुँदै पनि भौतिक सुख-भोग र विलासको जीवनबाट उनको मन-मस्तिष्क परिवर्तन हुन सकेन ।

१

यसरी बुद्ध ज्ञानका प्रतीक हुन्, शान्तिका पूजारी हुन् । आज संसारले नेपाललनई चिनेको छ । पाएको नेपाल बौद्धकर्मको केन्द्रविन्दु बनेको छ भने लुम्बिनी संसारकै बौद्धधर्मावलम्बीहरूको राजधानी ठहरिएको छ । बुद्ध जन्मेको लुम्बिनी क्षेत्र पवित्र पावनभूमी मानिन्छ । लुम्बिनी धार्मिक-ऐतिहासिक एवम् पुरातात्विक सबै कोणबाट अत्यच्च बनेको छ । लुम्बिनी क्षेत्र विश्वसम्पदा सूचीमा सूचीकृत भैसकेको छ । यस क्षेत्रका मन्दिर, पोखरी र गुम्बाहरूको जीर्णोद्धारका लागि विदेशी दातृराष्ट्र र विभिन्न संघसंस्थाहरूले मोटो रकम खर्च गरिसकेका छन् । यस क्षेत्रमा पुरातात्विक स्तलहरूसमेत रहनुले लुम्बिनीलाई झन् गौरवशाली तुल्याएको छ । लुम्बिनीसँगै कपिलवस्तुको तिलोराकोट र रुपन्देहीका देवदह-भवानीपुर पनि राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय रूपमै उच्च महत्त्व बोकेका धार्मिक-साँसकै

हाम्रो राष्ट्रिय झण्डा द्वित्रिकोणात्मक आकारमा निर्मित छ । दुनिउँका अभिकांश राष्ट्रका झण्डाहरु चारकुने आकारमा छन् । हाम्रो राष्ट्रिय झण्डा आकारगत हिसाबले पनि अरु देशका झण्डाहरु भन्दा पृथक छ । विशिष्ट छ । हाम्रो राष्ट्रिय झण्डाको माथिल्लो पताकामा अर्ध चिन्ह अङ्कित तल्लो पताकामा सूर्य चिन्ह अङ्कित छ । हाम्रो राष्ट्रिय झण्डाको किनार गाढानीलो रङ्गो छ भने यसको भुइँमा रातो सिम्रिक रङ पोलिएको छ । चन्द्र-सूर्य दुबै चिन्ह केवल हाम्रो झण्डामा पताकामा मात्र छन् जबकि अन्य देशमा झण्डामा ती दुईमध्ये कुनै एक मात्र अङ्कित छ । यसरी द्वित्रिकोणात्मक आकार चन्द्र-सूर्य दुबै चिन्ह अङ्कित हुनु यस झण्डाका मौलिक चिनारी र विशिष्ट पहिचान हुन् भनी गौरव गर्न सकिन्छ । ऐतिहासिक मतलाई आधार मान्दा श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले आफू चन्द्रवंशी राजा भएकोले सूर्यवंशद्व मल्लहरुभन्दा आफ्नो स्थान उच्च राख्न यस झण्डाको माथिल्लो पताकामा चन्द्र र तलतिर सूर्य चिन्ह अङ्कित गरिएको भन्ने पाइन्छ ।

हाम्रो झण्डाको माथिल्लो पताकामा अङ्कित चन्द्र र तल्लो पताकामा अङ्कित सूर्यका पनि विशिष्ट प्रतीकात्मक अर्थ र अभिप्राय रहेका छन् । हाम्रो राष्ट्रिय झण्डाको माथिल्लो पताकामा अङ्कित चन्द्रमाले हाम्रो देशको उत्तरी भाग शीतलयायुक्त हिमाली प्रदेशी हो भन्ने

नेपालको राष्ट्रिय झण्डा कसैको पेवा होइन । यो हामी समस्त नेपालीको साझा झण्डा हो । यो झण्डा हाम्रा सरकारी कार्यालयहरुमा फरफराइरहन्छ । यो चन्द्र-सूर्य अङ्कित झण्डा संसारका चानचुन दुई सय राष्ट्रहरुको साझा मञ्च संयुक्त राष्ट्रसंघको कार्यालयमा पनि फर्फराउँछ । संसारकफ शिर सगरमाथाको चुचुरफमा प्रथमपटक पाइला झण्डाको गौरव तेजिसड नोकै शेर्पाले यही झण्डा फहराएकर हाम्रो देश र हाम्रो झण्डाको गौरव तेजितड राष्ट्रिय झण्डाको उचाइ गौरव बढाउन हामीले यस देशको इज्जत प्रतिष्ठा बढ्ने-बढाउने काम गर्नु पर्छ । हामी समस्त देशवासीहरुले व्यक्तिगत सुख स्वार्थ भन्दा माथि उठेर समर्पणको भावनाले अभिप्ररित भई राष्ट्र र राष्ट्रियताको संरक्षण-सम्बर्द्धन तर्फ लागीपयौँठ भने हाम्रो झण्डाको मुल्य र उचाइ स्वतः) बढ्न पुगछ । यदि त्यस्तो हुन सकेन

छोरी-चेलीलाई मेला-पात, जुठो भाँडो, घाँस-दाउराको घेराभित्र सीमित राख्ने हो भने उनीहरूले जीवनमा के गर्न सक्छन् ? वास्तवमा शिक्षित व्यक्तिले नै आफ्नो सर्वाङ्गीण विकास गर्न सक्छ । व्यक्तिको विकास नभई समाजको उत्थिति सम्भव छैन नागरी शिक्षाको विकास हुन सक्दछ । नारी शिक्षाविना हाम्रो समाजको विकासको परिकल्पना पनि गर्न सकिदैन अर्थात् नारी शिक्षित नभएको समाजको विकास पनि अधुरो, अपूरो र लङ्गडो मानिस जस्तो हुन पुग्दछ । नारीलाई शिक्षाको अवसरबाट टाढा राख्ने खोज्नु समयलाई चिन्नड नसक्नु मात्र होइन राष्ट्रलाई नै अन्धकार र अद्योगतर्फ धकेल्नु हो र

समाजको उत्थान र प्रगतिमा नारी-पुरुष दुवैको समान सहभागिता हुनु पर्दछ । समाज र राष्ट्रकै विकासको मूल प्रवाहमा नारीलाई पनि सँग-सँगै लैजाने हो भने प्रथमतः उनीहरूलाई शिक्षित तुल्याउनुपर्छ । कुनै पनि मानिसलाई कुनै पनि क्षेत्रमा लाग्न सर्वप्रथम अवसर प्राप्त हुनुपर्छ । शिक्षाकै अवसरबाट वञ्चित गरेर हाम्रो समाजले नारीहरूबाट राष्ट्रनिर्माणका क्षेत्रमा फाइदा लिन्छु भन्ना केवल मुख्याई मात्र ठहर्छ । नारालाई शिक्षा दिन कञ्चु स्याउँ गर्ने तर उनीहरूमा अन्तरनिहित प्रतिमा र खुसीलाई उपयोग गर्न तम्सिने जस्तो दोधारे नीति लिनु कदापि राम्रो होइन ।

५

हाम्रो देशमा पुरुषहरूको तुलनामा शिक्षित नारीहरू अत्यन्तै कम छन् । उनीहरूको कतिपय शिक्षित नारीहरू विभिन्न पेशा र व्यवसायमा लागि अघि बढेका छन् । नारीहरू ले मन्त्री, सचिव, डाक्टर, प्राध्यापक, कलाकार, प्रवक्ता, वकिल, प्रशासक, समाज र राष्ट्रका उच्च तहमा पुगेर राष्ट्रको विकास मा ठूलो योगदान पुर्याएका छन् । नारीहरूले केही गर्न सक्ने कनन् भन्ने पुरुषहरूको हेपाहा र मिचाहा प्रवृत्तिलाई थोरै संख्यामै भए पनि उच्च ओहदामा पुगेर नारीहरूले दहो झापड दिएका छन् ।

नारी जननी हुन् । उनीभित्र बलिदान र समर्पण हुन्छ । नारीभित्र अथाह मातृवात्सल्य हुन्छ । जुन जस्तोसुकै विपद्को घडीमा पनि रित्तिन्नु । आमा भन्नु नै नारी हुन् आमामाको महत्त्वको र महिमा बुझि नसक्नु र गाई नसक्नु छ ।

आज पश्चिमी मुलुकहरू हरेक क्षेत्रमा अघि बढीरहेका छन् । उनीहरूको सामजमा नारीलाई शिक्षित तुल्याउने सन्दर्भमा कहीं-कतै पूर्वाग्रह, दुराग्रह राखेको देखिदैन । यसो हुनुको प्रमुख कारण शिक्षा नै हो । हाम्रो समाज पनि हिजोभन्दा आज नितान्त भिन्न भैसकेको छ । ग्रामीण क्षेत्रमा नारीहरू पनि

अघि बढिरहेका छन् । छोरो पाउँदा अति खुसी हुने र छैंटी मनाउने तर छोरी पाउँदा भित्रभित्रै दुःखी हुने संस्कार भएको हाम्रो समाजमा छोरा र छोरीलाई हेर्ने दृष्टिकोणमा परिवर्तन ल्याउनु जरूरी भैसकेको छ । छोरा पाउनकै लागि सात छोरीलाई जन्म दिने संस्कृति मेटाउनुको प्रमुख कारण भन्नुक नै नारी अशिक्षित हुनु हो । गर्भधारणदेखि सन्तान जन्माउने वा नजन्माउने भन्ने निर्णय गर्ने अधिकार उनमा नरहनुको प्रमुख कारक तत्त्व पनि अशिक्षा नै हो । आजको परिर्तित समयमा शिक्षित परिवारमा यी र यस्ता खाले निर्णयहरू लोग्ने-स्वास्नीको समझदारीमा पनि हुने गरेको पाइएबाट वस्तुतः अशिक्षाले नारीहरूलाई निकम्मा, निरीह र गौप्राणी बनाइदिएको छ भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

६

घर नै बालकको पहिलो पाठशाला हो भन्ने तथ्यलाई प्रामाणिक ठान्ने हो भने हामीले आमा नै प्रथम शिक्षिका हुन् भन्ने यथार्थलाई कदापि विर्सन मिल्दैन वास्तवमा आमा शिक्षित भइन् भने तिनले आफ्नी सारा सन्तानलाई शिक्षित तुल्याउँछिन् । आमा शिक्षित भए बालकले घर-परिवारबाट माया-ममता र स्नेह मात्र नभई राम्रो संस्कार एवम् आत्मअनुशासनसमेत सिक्दछ । आमाको माया स्नेह मात्र पनि बालबालिकाको जीवनमा मल-जल बन्दछ भने सुशिक्षित र ममतामयी माताको छहरीमा भविष्यका कर्णधार बालबालिकाको भाग्य र भविष्यले एउटा निर्णायक मोड लिन सक् ५ । भनी ठोक्नु गर्न सकिन्छ । यस अर्थमा पनि नारीलाई शिक्षा-दीक्षाको अवसरबाट टाढा राख्नु वा राखेर दुःसाहस गर्नु आफ्ना भावी सन्तानलाई धोका दिनु हो भन्नेट बुझ्नुपर्दछ ।

‘तिमी मलाई असल आमा देऊ, म तिमीलाई असल राष्ट्र दिन्छु’ भन्ने नेपोलियन बोनापार्टको भनाइले पनि आज्ञाको महत्त्व र महिमा कति उच्च छ भन्ने स्पष्ट हुन्छ । राष्ट्र असल बन्ने आमा नै हुनुपर्छ अर्थात् आमा असल भए राष्ट्र असल बन्छ भन्ने कथनले आमाभित्र कति ठुलो शक्ति-सामर्थ्य लुकेको छ भन्ने सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । यथार्थतामै आमा शिक्षित भए परिवार शिक्षित हुन्छ , परिवार शिक्षित भए समाज र समाज शिक्षित भए मात्र राष्ट्र शिक्षित हुन्छ ।

अवसर पाएमा नारीहरू पुरुषभन्दा कहिल्यै पछि

७

अवसर पाएमा नारीहरु पुरुषभन्दा कहिल्यै पछि पर्दैनन् भन्ने थुप्रै आधारहरु छन् । राजा जनकका समयमा पनि गार्गठ, मैत्रयी जस्ता विदुषीहरुले याज्ञवल्क्य जस्ता विद्वान्हरुसँग शास्त्रार्थ गरी पररास्त गर्थे भन्ने तथ्यले पनि नारीहरु आधुनिक युगमा मात्र होइन, पौरणीक कालमा पनि सक्षम थिए भन्ने छेल्न हुन्छ । मेडम क्युरी जस्ता बैज्ञानिक, फ्लोरेन्स नाइछिङ्गल र मदर टेरेसा जस्ता समाज सुधारक, लक्ष्मी बाई जस्ता स्वतन्त्रता सेनानी, इन्दिरा गान्धी, बेनजीर भुट्टो, चन्द्रिका कुमार तुङ्गा र बन्दरा नायके जस्ता आदर्श नारीहरु जन्माउने यो देशले नारीहरुको अवमूल्यन गर्नु सान्दर्भिक हुन सक्दैन । जुन घरमा स्त्रीहरुको सम्मान हुन्छ, त्यहाँ देवता पनि खुसी हुन्छन् भन्नेक भनाइले पनि घरपरिवारमा वा समग्र राष्ट्रमै नारी जातिको सम्मान हुनुपर्ने तथ्यलाई स्पष्ट पार्दछ ।

निष्कर्षमा नारीहरु राष्ट्रका गहना हुन्, आभूषण हुन् । उनीहरुसँग पनि पुरुष सरह प्रतिभा, शक्ति-सामर्थ्य, बुद्धि-विवेक अवश्य हुन्छ नै । साँच्चै भन्ने हो भने पुरुषमा भन्दा कर्मप्रतिको निष्ठा, दायित्वबोध, त्याग-समर्पण र इमान्दारी नारीहरुमा धेरै गुना बढी हुन्छ । वास्तवमा नारीहरुलाई हाम्रो समाजले दया, कृपा, निगहा होइन, अवसर दिन पछि पर्नु हुदैन । उनीहरुलाई राष्ट्रले विश्वास गर्न जति जरुरी छ, त्यत्तिकै हरेक क्षेत्रमा लागी काम गर्ने अवसर दिनु आवश्यक छ । समय परिवर्तनशील छ । हामी समयको गतिसँगै अघि बढ्न सक्नुपर्छ । कुकुरले समेत चन्द्रमामा पाइला टेकिसकेको वर्तमान सन्दर्भमा नारीलाई शिक्षा दिनुहुन्छ भन्नु कहाँ सम्मको वैचारिक दारिद्र्यता हो? शिक्षाले मानिसलाई आत्मनिर्भर बनाउँछ र व्यक्तित्वको विकास गर्न मद्दत गर्छ । अत्याधुनिक सुविधासम्पन्न वैज्ञानिक युगमा पाइला टेकेर पनि आज हाम्रा सामु ठुलठुला हाँड र चुनौतीहरु हिमाल झैं ठिङ्ग उभिएका छन् । यी चुनौतीहरुसँग सशक्त ढङ्गले जुझ्नु र लड्नका निम्ति पुरुषहरुलाई सहयोग र साथ दिन पनि नारी शिक्षित नभई हुँदैन ।

नारीहरुलाई हेप्ने, हीन संझ्ने र सन्तान जन्माउने साधन ठान्ने सामन्ती संस्कारबाट पुरुषहरु टाढा रहनुपर्दछ । शिक्षामा छोरा-छोरीबीच भेदभान गरिनु हुँदैन । शिक्षामा गरिएको लगानीबाट तत्कालै प्रतिफल पाउन सकिँदैन । यस अर्थमा पनि नारी शिक्षाको मूल्य-महत्त्व तत्कालै देखिने खालको नभई यसले परिवार, समाज हुँदै राष्ट्रसम्म प्रभाव पार्छ अर्थात् दुरगामी प्रभाव पार्दछ । छोरीलाई वास्तवमा सम्पत्ति, दाइजो र अंश होइन, शिक्षाको उज्यालो ज्योति प्रदान गर्नुपर्छ ।

स्वस्थ्य जीवन भनेको के हो? मानु कसरी स्वस्थ, निरोगी र तन्दुरुस्त रहनन सक्छ ? भन्नेर प्रश्नको उत्तर नै साँचो अर्थमा स्वस्थय जीवनमा रहस्यहरु हुन् । साँच्चै भन्नेर हो भने स्वास्थ्य नै धन हो । एउटा रोगी मानिसले जीवनमा केही गर्न सक्दैन रोगी मानिसलाई स्वस्थ्य मानिस भन्दछन् । कुनै रोग नलागेको स्वस्थ मानिसले जस्तोसुकै कठिन शारीरिक कार्यपनि सजिले गर्न सक्छ । भनाइको मतलब के हो भने निरोगी मानिसले भारी बोक्नु परे पनि, ढुङ्गा फोड्नु नै परे पनि वा गिट्टी कुटेर पनि जहान छोराछोरि पाल्न सक्छ । रोगी मानिस शारीरिक काम गर्न मात्र असक्षम ठहर्दैन, ऊ मन-मस्तिष्क पनि स्वस्थ हुन्छ । स्वस्थ मन-मस्तिष्कले आफ्नो लागि मात्र होइन, समाज र राष्ट्रका लागि पनि राम्रो कुरा सोच्नु सक्छ । स्वस्थ शरीर, स्वस्थ मन र स्वस्थ विचार भन्नेइ कथनले पनि शारीरिक स्वस्थताको मूल्य निर्धारण गरेको छ ।

रुपियाँ हराउनु केही हराउनु हो तर स्वास्थ्य हराउनु सर्वस्व हराउनु हो भन्नेच भनाइले पनि यही तथ्यलाई स्पष्ट पार्दछ । यस अर्थमा स्वस्थ जीवन जिउन-बाँच्नका लागि हरेकले गम्भिरतापूर्वक सोच्नुपर्दछ । प्रथमतः मानिस कसरी स्वस्थ र निरोगी रहन एवम् तौर-तरिकाबारे अनभिज्ञ हुनु हुदैन । आफूले जाने-बुझेसम्म स्वस्थ जीवन बाच्न अपनाउनुपर्ने सावधानीहरुलाई आफ्नै व्यवहारमा प्रयोग गर्नुपर्छ । रहस्य